

פרופ' משה ליסקי*

המפגש הרחב והכוללני ביותר בין שני התחומים הוא כמובן בצבא בשירות הסדיר ובשירות המילואים. כאן מתרחש לא רק המפגש האישי ביותר מבין כל המפגשים, אלא גם מפגש המהווה תנאי הכרחי למילוי של לפחות חלק מהפעילויות של צה"ל המחייבות שיתוף פעולה עם מגזרים אזרחיים למיניהם. עובדה זו מסבירה גם מדוע קיים נתק קומוניקטיבי כמעט מוחלט בין שתי אוכלוסיות במדינת ישראל לבין מערכת הביטחון – האוכלוסיה הערבית וחלקים ניכרים של היהדות החרדית. שכן, הפטור שניתן מהשירות הצבאי פירושו גם ויתור על השתלבות אפשרית במגזרי פעילות שונים בחברה הישראלית. בשני המקרים, אבל מסיבות שונות לחלוטין, הימנעות מהשירות בצה"ל עולה בקנה אחד עם הרצון להמ-

צה"ל והחברה הישראלית

העליות והמלחמות עצבו יו-תר מכל גורם אחר את דמותה של החברה היהודית בארץ ישראל מאז שיבת ציון המודרנית. ההשפעה שנודעה לשני גורמים אלה היא כה מרחיקת לכת עד כי אין כמעט בנמצא תחום פעילות ציבורי או פרטי שאלה לא הותירו בו את רישומם במישרין או בעקיפין. אין כוונת הדברים שכאן לפסוק הלכה – השפעתו של מי גדולה יותר. אין זה גם, אולי, העיתוי הנכון לעסוק בכך שכן עדיין חסרה הפרספקטיבה ההיסטורית הממושכת הנדרשת לשם כך. עם זאת, גם מטווה הראייה המצומצמת של דורנו ניתן לחוש ואף להמחיש את ההשפעה שנודעה למאבק הביטחוני המתמשך על חיינו.

המערכת הפוליטית נסחפת מדי פעם לסערות בעקבות מבצעים צבאיים, מלחמות והכרעות מדיניות שבאות בעקבותיהם. קשייה הכלכליים של המדינה מצד אחד ועצמתה הטכנולוגית והמדעית מצד שני מעוגנים במידה רבה בתביעותיה ובצרכיה של מערכת הביטחון. צביונה התרבותי-חינוכי, במיוחד של הדור הצעיר, ניזון במידה לא קטנה ממורשת מלחמות ישראל.

* המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה האוניברסיטה העברית ירושלים

אפילו דפוסי חיים משפחתיים ומסלולי קריירה של יחידים נקבעים אצל רבים במידה לא מבוטלת על-פי שיקולים וצרכים של מערכת הביטחון. כך אנו מוצאים לדוגמה, הכוונה של בנים למסלולי לימודים מקצו-עיים מסוימים, אנו נתקלים בהשלכות הכלכליות על הפרט בעקבות שירות מתמשך במילואים, וכיום אין צורך להזכיר את ההשפעה הטראגית של האבדות והפציעות על אלפי משפחות בישראל. גם אין להתעלם מההשפעה שנודעת להווי הצבאי שמתרקם במחנות, במוצבים ובזירות הקרב על השירה, הספרות ובוודאי על השפה העברית, אם לחיוב ואם לשלילה. על כך יש להוסיף שגם זהותנו החברתית ניזונה מהיחס לכוח, לעצמה ולזיקת השימוש בו בתנאים מסוימים, שהם פה דומיננטיים בחיינו.

לא תהיה זו אפוא הגזמה לומר, שמידת הסימביוזה בין המערכת הצבאית למערכת האזרחית הגיעה בישראל לרמה שאין כדוגמתה בחברות דמוקרטיות אחרות. מכאן גם הקושי הרב בשיבוצה של ישראל בקטיגוריות אנליטיות מופשטות המקובלות בספרות האקדמית והב-

שיך ולחיות במובלעות חברתיות אוטור-נומיות למחצה מבחינה תרבותית, חברתית ואולי אף פוליטית. אולם מעבר לתשתית זו שנוצרת עקב חובת שירות צבאי כמעט כוללני ואוניברסלי התפתחו והתמסדו במשך השנים מצבי מפגש אחרים שעל אחדים מהם נעמוד להלן. מקום חשוב ייחד ביום עיון זה, ולא במקרה, לפעילות החינוכית של צה"ל בעיקר בכל הנוגע ל"קידום אוכלוסיות מיוחדות". ואכן תחום החינוך וההשכלה מהווה מוקד ייחודי מאוד של יחסי גומלין אלה. צה"ל השכיל לבנות מערכת חינוכית מגוונת, שיש בה מידה רבה של אותנטיות וחדשנות בהשוואה למערכות חינוך של צבאות אחרים. פעילות זו אינה מצטמצמת כמובן בקידום אוכלוסיות מיוחדות בלבד. כללית ניתן להבין חין בשני סוגים עיקריים של פעילות

דאליית

אות לתאר דפוסים של יחסי-גומלין בין המערכת הצבאית למערכות אזרחיות. יש המתארים אותה כ"אומה במדים", ויש המכנים אותה "דמוקרטיה צבאית". יש המצביעים על סממנים של מיליטריזציה של המערכת האזרחית. אחרים מדגישים את מגמות האזרחות של המערכת הצבאית. ואכן, גם לרשות אלה וגם לרשות אלה עומדות עדויות לכאורה טובות או טובות פחות להוכחת טיעוניהם.

מבלי לאמץ הגדרה זו או אחרת אין ספק שהטיעונים הללו מצביעים על מגוון עשיר של קשרים בין שתי המערכות. בצורה ממוקדת יותר ניתן לומר שייחודם של יחסי הגומלין בין צה"ל לחברה הישראלית הוא הן במגוון מצבי המפגש והן באיכותם המיוחדת של מצבים אלה. התוצאה היא שהגבולות בין שתי המערכות מורכבים ומפותלים. רק ראייה שיטתית וכוללת עשויה לשפוך אור מלא על מקומה המדויק של מערכת הביטחון בכלל ושל צה"ל בפרט בחברה הישראלית על היבטיה החיוביים והשליליים. חלק מהתמונה הזאת נפרס גם ביום העיון שעיקרי הדברים שנאמרו בו מופיע בגיליון זה של מערכות.

חינוכית-תרבותית וזאת על פי שתי אמות-מידה – לפי זהות הצרכן של השירותים החינוכיים ולפי תוכן של הפעילויות. על הסוג הראשון של השירותים החינוכיים נמנים לדוגמה הסדרות החינוכיות הרגילות והמיוחדות לקידום אוכלוסיות מיוחדות; פעילות הסברתית אם באמצעי התקשורת ואם בעל-פה; פעילות צוותי הווי ובידור. הצרכנים הם החיילים הסדירים, בקבע ובמילואים. חלק מהפעילויות הללו היה מופנה בעבר גם לאוכלוסיה האזרחית. התכנים אינם זהים תמיד אבל מטרתם אחת – עיצוב צוות לוחם וגיבוש המורל האישי והקבוצתי. בתחום זה לקח על עצמו צה"ל את האחריות הבלעדית מבחינת המדיניות ואמצעי הפעולה. גם כוח האדם העוסק בכך הוא לרוב אנשי צבא. אוכלוסיית היעד של הסוג השני של הפעילות היא בדרך כלל נוער טרם גיוסו. דוגמאות אופייניות: ההוראה ביישובי הספר המתבצעת ע"י חיילות-מורות, הדרכת חבורות רחוב, ניהול סדנאות צבאיות עבור נערים משכבות מצוקה ופעילות הסברתית אחרת המתבצעת במסגרת בתי-ספר עיוניים ומקצועיים. פעילויות אלה מתבצעות, בניגוד לסוג הראשון, בשיתוף מלא או חלקי עם משרד החינוך והתרבות ומשרד העבודה והרווחה. מכאן משתמע שיחסי הגומלין בין שתי המערכות שונים בשני המקרים. עם זאת, ברור שהפעילויות בשני הסוגים הן ביסודן נמנות על תחום ה"טרי-טוריה האזרחית". ניתן היה אפוא לצפות שגם במקרה הראשון תהיה נטיה ורצון להפקיד לפחות חלק מהמשימות בידי גורמים חוץ-צה"ליים או לפחות לשתף מומחים מהסקטור האזרחי. אפשרות כזו מתבקשת בבירור במקרה של קידום אוכלוסיות מיוחדות – תחום שדווקא המגזר האזרחי צבר בו ניסיון לא מבוטל. אולם, נכון לעכשיו, בולטת בדרך כלל במצבי מפגש אלה בכורתו של צה"ל אם לא המונופול המוחלט שלו.

עובדה זו מסבירה את העובדה, המעוררת לא פעם מחלוקת, שהשפעתו של צה"ל על תכני הפעילות או על אמצעי הפעולה בכמה תחומים של הפעולה החינוכית המשותפים לצה"ל ולמערכת האזרחית גדולה יותר מזו של המערכת

האזרחית. למותר לציין שאין המערכת האזרחית רווה נחת מכך.

מתקשרים למצבי מפגש אלה, כמעט באופן טבעי, אמצעי התקשורת ההמוניים שאמורים לסייע לצה"ל ולמערכת הביטחון להעביר מסרים וליצור רקע אוהד לפעילות הרכ-גונית. השותפים האזרחיים למפגשים אלה הם אנשי התקשורת למיניהם ובראש וראשונה הכתבים הצבאיים של העיתונות, הרדיו, הטלביזיה ועיתונאים המתמחים בענייני ביטחון. עליהם יש להוסיף את ועדת העורכים של העיתונות היומית. גם במקרה זה רב משקלם הפונקציונאלי של נציגי צה"ל שכן ביכולתם לשלוט שליטה רבה על נתיבי המידע ועל תכניו. יכולת זו מעניקה עצמה רבה לשותף הצבאי. יחסי הכוחות הבלתי-סימטריים השתנו במשך השנים ובמיוחד מאז מלחמת יום הכיפורים. בעקבותיה של מלחמה זו אין רואים עוד את הדיון הפומבי בענייני ביטחון, ולו גם בהיבטים הפרופסיונאליים יותר, כטרי-טוריה בלעדית של מערכת הביטחון. אין עוד נכונות בקרב אנשי התקשורת לקבל מראש הגדרת מצב שתבליט את הנחיתות של הצד האזרחי ביחסי-הגומלין הללו. שינויים אלה יצרו אמנם מתחים לא מעטים בין עיתונאים ונציגי דובר צה"ל. אולם ניתן לומר שלמרות חריגים ונסיגות שהתרחשו לאחרונה, בעת מלחמת של"ג, מגמתם הכללית של יחסי הגומלין היא כיום מאוזנת וסימטרית יותר.

צה"ל ומשרד הביטחון כצרכנים של טכנולוגיות מתקדמות ושל שיטות מיון כוח-אדם מתוחכמות, פיתחו במשך השנים מסגרות מקצועיות המופקדות על נושא זה. כאן שוב נפתח פתח רחב ליחסי-גומלין עם המגזר האזרחי. במידה שור הטכנולוגי ומיון כוח-אדם קיים שיתוף פעולה בין אגפי המחקר של מערכת הביטחון ובין מוסדות אקדמיים וכן דיאלוגים מקצועיים בין אנשי צבא בעלי הכשרה פרופסיונאלית אזרחית, (מהנדסים, רופאים, מדענים חברה), עם עמיתיהם למקצוע. הדומיננטיות של נציגי מערכת הביטחון במפגשים אלה, אף על פי שהיא, במקרים רבים, בהקשר זה בבחינת לקוח המבקש עצה וסיוע, היא שוב ללא עור-רין, שכן תנאי המפגש, אופי החליפין של המשאבים והמידע המתבצע במסגרת מחייבים ולו בגלל חובת הסודיות בקרה פדנית ומחמירה במיוחד.

* ראה דברים של אלוף (מיל') משה נתיב; אלי"ם (מיל') ישעיהו תדמור ומיכל גרי כאן, עמ' 16; 22, 36.
** על תרומתו של צה"ל לפרט ראה דבריו של כהן.

בצד מצבי המפגש בין שני המגזרים, שמוקדם הוא בתחום החינוך, התרבות, המחקר והפיתוח ועיצוב דעת קהל, מצויים מצבי-מפגש "מסורתיים" יותר. הכוונה לתחום הפוליטי והכלכלי.

מיקומם של מצבי המפגש המרכזיים בתחום הפוליטי הוא בראש ובראשונה בזרוע המבצעת של המערכת המדינית – לשכת ראש הממשלה, הקבינט, ועדת שרים לענייני ביטחון וכיוצא בזה. כמו כן פותחו יחסי-גומלין מקיפים עם הרשות המחוקקת – ועדת החוץ והביטחון של הכנסת וכן הוועדה המשותפת לוועדת הכספים ולוועדת החוץ והביטחון ולעתים גם עם הוועדה לבקורת המדינה.

המאפיין, לפחות חלק ממצבי מפגש אלה, בייחוד בטריטוריה של הרשות המבצעת הוא. שלמרות שנושאי הדיו-נים הם לרוב בתחום ההתמחות של השותף הצבאי הרי הבכורה וסמכות ההכרעה, כפי שהדבר מתחייב מהשיטה הדמוקרטית, דבר המעוגן גם בחוק המדינה, אם כי לא בצורה המבהירה ביותר, היא בידי השותף האזרחי – ראש הממשלה, שר הביטחון ושאר שרי הממשלה. עם זאת, יש לציין, שמעמדו (הבלתי פורמאלי) של הרמטכ"ל בפורום מים אלה, שהיה רב גם בעבר, לפחות מאז פרישת דוד בן-גוריון, התחזק לאין שיעור בשנים האחרונות. בין השאר יש ליחס זאת גם לעובדה שאמ"ן הופקד הלכה למעשה על הערכות מדיניות אסטרטגיות שוטפות ולטווח ארוך כאחד. מצב מורכב יותר קיים במישור הפרלמנטרי. כאן, אין למצוא הגדרה ואפילו כללית מאוד, לגבי מעמדם של השותפים למפגש (הח"כים מכאן ונציגי צה"ל מכאן). זוהי גם אחת הסיבות למתחים שנחשפים מדי פעם ובמיוחד לאחרונה בין שני הצדדים וזאת בנוסף לחילוקי הדעות בעניינים מהותיים אם אכן מתעוררים כאלה. יש גם להביא בחשבון את העובדה שבמצבי מפגש אלה טבוע חוסר סימטריות בסיסית וזאת מבחינת הבקרה החיצונית והפנימית על הדברים המושמעים במפגשים אלה. הבקרה על נציגי צה"ל היא ללא ספק קפדנית יותר מאשר על חברי הכנסת והשרים. חוסר מגוון הקולות בקרב נציגי צה"ל בהודעתם הפומבית היא יתרון, מה גם שבד"כ מייצג את צה"ל הרמטכ"ל עצמו ואילו בקרב הח"כים המצב הוא כידוע הפוך ומספר הדעות הוא כמעט כמספר המשתתפים

בישיבות.

בנוסף למישור הממשלתי והפרלמנטרי, התפתחו, בעבר לפחות, גם מסגרות משותפות במישור המפלגתי. הכוונה להשתתפות של קצינים בשירות פעיל בפורומים מפלגתיים מובהקים, שכלל הידוע רמת מיסודם הייתה נמוכה. מכל מקום אין להשוותם לרמת המיסוד של מצבי המפגש בין שני הצדדים במישור הממשלתי, שכן כאן קיימת נוכחות מתמדת של נציגי צה"ל המקשרת בין מערכת הביטחון לבין ראש הממשלה ושריו.

הזהות הבסיסית בעמדות בין אלה של ההנהגה הצבאית מכאן לבין אלה של ההנהגה הפוליטית מכאן מבטיחה שכללי המשחק המנחים את המפגשים הללו יהיו בדרך כלל כללים של קואופרציה וסולידאריות. עם זאת, אין להתעלם כאמור מכך שלעתים נחשפים כללים מסוג אחר – גילויים של תחרות, מאבקי כוח ויוקרה. הדבר בולט לדוגמה במפגשים בוועדות הכנסת כאשר נציגי צה"ל חייבים להתמודד אם על חלקם בעוגת התקציב ואם להשיב על ביקורת ציבורית נוקבת. לאחרונה התרחשו, על פי דיווחי העיתונות, אף חילופי דברים סוערים בעלי אופי אידיאולוגי-פוליטי מובהק.

תחום אחר בו נפרסו, במיוחד מאז 1967, רשתות של פעילות משותפת אינטסיבית בין אנשי מערכת הביטחון לבין אזרחים, אם נציגי ציבור ואם אנשים פרטיים, הוא התחום הכלכלי. על עלויות הביטחון, הגלויות והסמויות, הישירות והעקיפות נכתב רבות. פחות ידוע לציבור על מכלול יחסי הגומלין בין המגזר הצבאי-כלכלי לבין מערכות כלכליות אזרחיות. ניתן לומר ללא הפרזה שהמרקם הצבאי-תעשייתי של ישראל הוא מן הגדולים והמתוחכמים ביותר בעולם בהשוואה לגודל האוכלוסיה, התקציב הלאומי והתפוקה הלאומית לנפש. מצבי המפגש במקרה זה בין נציגי המגזרים השונים מגוונים מאוד שכן מערכות הייצור של אמצעי הלוחמה והפריטים האחרים שלהם נזקק צה"ל, מאורגנים כידוע במפעלים שונים זה מזה מבחינת זיקתם המשפטית והפיננסית למערכת הביטחון. חלק מהמפעלים מהווים חלק אינטגרלי של משרד הביטחון או של צה"ל כגון ייצור ה"מרכבה".

מפעלי ייצור אחרים מהווים תאגיד משפטי נפרד, אם כי למערכת הביטחון השפעה ניכרת, אם לא מכרעת במינוי המנכ"ל למועצת המנהלים (כגון התע"ש, שיה האוירית, מפעל מנועי בית שמש וכן השקם). סוג אחר הם מפעלים פרטיים אשר מהווים קבלני-משנה של משרד הביטחון וצה"ל. זוהי מערכת מסועפת ביותר של יחסי גומלין שמעורבים בהם חלק ניכר ממיטב כוח האדם בארץ. בתחומים מסוימים יש למערכת מסועפת זו משקל רב גם בתחום הייצור האזרחי. מותר אפוא להניח שבחלק ניכר ממצבי המפגש הכלכליים מעמדו הבכיר של השותף הצבאי הוא שוב ללא עוררין וזאת בניגוד למצבי המפגש האופייניים למישור הפוליטי.

מכל מקום אופי העסקות הכלכליות המתנהלות בהקשר זה מחייב מידה רבה של מיסוד. יש להניח שברוב המכריע של המקרים התגבשו במשך השנים מגנוני קבע ותהליכי קבלת החלטות המבטיחים שהתחרות השולטת במישור זה, כאשר כל צד מעוניין להפיק את מירב התועלת הכלכלית, לא תגלוש ליחסי עימות ויריבות חריפים מדי. מן הראוי גם לציין את מצבי המפגש המרובים בין נציגי צה"ל לאזרחים, בדרך כלל פקידי ממשלתיים או עובדי הסוכנות היהודית העוסקים יחדיו בהנחה ובני-הול של פרויקטים לאומיים כגון בתחום ההתיישבות הכפרית והעירונית או במנהל האזרחי ביהודה, בשומרון ובחבל עזה ובעבר גם בקליטת עולים*. המפגש בין משרתי-הקבע לבין אנשי מילואים, פגישות עסקיות, דיונים עם פוליטיקאים, דיאלוגים עם נציגי התקשורת, אמנים וכיו"ב מהווים תשתית להתפתחות של רשתות ידידות וחברות מגוונות. ואכן, במשך השנים התפתחו אלפי רשתות שבהן נפגשים קציני צבא, פקידים בכירים, אמנים, אקדמאים, אנשי עסקים וכיו"ב. בניגוד למצבי המפגש האחרים אין מיקומם ההיררכי של הצדדים המעורבים ברשתות אלה מוגדר מראש מכל בחינה שהיא. זהו אולי אחד התנאים ההכרחיים והמבטיחים ביותר לאי-צמיחתה בישראל של כת צבאית מסתגרת המטפחת סגנון חיים ותת-תרבות ייחודית.

* על פעולות מסוג זה עשה צה"ל בעבר ראה מאמרה של דבורה הכהן "מבצע מעברות תשי"ב" (עמ' 32).

* חלק מהתמונה מביא דוד כוכב במאמרו הרואה אוו בגליון זה (עמ' 47).

גם תיאור תמציתי זה של מצבי המפגש במישורים השונים פורס ולו בצורה סכמתית מפה של קשרים ויחסי גומלין בין שתי המערכות שרק אולי מעטים בתוכנו מודעים למידת מורכבותה והסתעפויותיה. תופעה זו לא צמחה כמובן בן-לילה. היא גם אינה סוף מעשה במחשבה תחילה. נושא זה לא נדון מעולם בצורה שיטתית או בלתי שיטתית בכל מסגרת שהיא. כמו בתחומים אחרים הגבולות שהתגבשו במשך השנים בין שני המגזרים משקפים פתרון מואלטרני לבעיות שונות שמערכת הביטחון נתקלה בהן באקראי או שלא באקראי. האלתור הבטיח מידה לא קטנה של גמישות ושל כושר הסתגלות למצבים חדשים אבל גם שימש רקע למאבקים בין קבוצות עלית שונות במיוחד במישור הפוליטי.

הסמביוזה הגדולה שבין שתי המערכות כפי שהדבר משתקף ביחסי הגומלין הללו מעוררת כמה וכמה שאלות ואולי גם תמיהות. מבין השאלות הרבות נזכיר את החשובות שביניהן:

א. האם קיים קונסנזוס בסיסי בציבור הישראלי לגבי אפיים של הגבולות שבין שתי המערכות כפי שהם מצטיינים דרך ה"פריזמה" של מצבי המפגש?

ב. כיצד קרה שלמרות שצה"ל מהווה ללא ספק אחד ממוקדי הסולידריות החשובים ביותר בחברה הישראלית הרי שכיחותם של חוגים נושאי דגל המיליטריזם כאורח חיים היא אפסית ונעדרת למעשה מקשת הדעות והאידיאולוגיות המאפיינות את החברה הישראלית?

ג. כיצד לא הפכה ישראל למדינת קסרקטין למרות המשקל הרב שיש לדרג הבכיר בצה"ל בנושאי חוץ וביטחון, ועל אף העצמה הכלכלית הרבה הטמונה במערכת הביטחון?

תשובה מלאה תחייב דיון מקיף ומעמיק יותר הן באפיים של יחסי הגומלין בין שני המגזרים והן באפיים של "הנוגדנים" האידיאולוגיים, החברתיים והמבניים המצויים ברקמה של החברה הישראלית, ואשר מנעו, עד כה לפחות, את הניצול השלילי של פוטנציאל הכוח הרב הטמון במערכת הביטחון.

ניתן עם זאת לציין שהנוגדן העיקרי שמנע למזלנו התפתחות זו הייתה העובדה שלאורך כל התקופה, מאז תום מלחמת העצמאות, התקיים כמעט בכל

קשת הגוונים של המפה הפוליטית קונסנזוס אידיאולוגי בסיסי ביחס לקווי התייחסות בין המערכת הצבאית לבין המערכת האזרחית. אין להתעלם עם זאת, מן העובדה שמדי פעם צצו ועלו חילוקי דעות חריפים באשר ליישום כללי התייחסות בין שתי המערכות. זכור רים בהקשר לכך חילוקי הדעות בתקופת כהונתם של פנחס לבון כשר הביטחון ומשה שרת כראש הממשלה. גם לאחרונה, בתקופת כהונתו של אריאל שרון כשר הביטחון, לא נעדרו כידוע מתחים בסוגיה זו. הקונסנזוס העקרוני ניזון לא רק מעצם קיומם של המפגשים השונים. עובדה היא, שלפחות עד לאחרונה, הייתה קיימת גם זהות אידיאולוגית בין המערכת הביטחונית לבין הזרמים החברתיים הפוליטיים המרכזיים בחברה הישראלית. דבר זה בא לידי ביטוי לא רק בתמימות הדעים הבסיסית בין המטכ"ל לבין הזרם המרכזי של המרכיב הקואליציוני, אלא גם בעובדה שהיה קיים מה שניתן לכנות אתוס מרכזי משותף לצה"ל ולמערכת האזרחית.

כך לדוגמה, ניתן להבחין בקלות בהשפעות דו-סטריות חזקות בנושאים אידיאולוגיים-מרכזיים בין שני המגזרים אבל גם בנושאים "שוליים" יותר כגון יחס לטכסיות, סמלי סטטוס ומעמד, דפוסי בילוי, סגנון דיבור וטרמינולוגיה. בכל זאת למרות העובדה שמטבע הדבר רים נוטה הצבא להדגיש יותר את ה"Code of honor" הייחודי שלו, אין צה"ל שונה מבחינה זאת מצבאות אחרים אבל הפער בין האזרחים ולובשי המדים בישראל הוא מן המצומצמים ביותר בהשוואה לחברות דמוקרטיות מערביות, על אחת כמה וכמה בהשוואה לחברות בלתי דמוקרטיות. במידה וחלו שינויים באתוס החברתי של צה"ל הרי זה יותר בעקבות שינויים במגזר האזרחי ופחות כתוצאה מהתפתחויות פנימיות ואוטונומיות בתוך המערכת הביטחונית.

הדמיון הרב באתוס החברתי הוא ללא ספק תוצאה של דמיון שהיה קיים לפחות עד לאחרונה במקורות הגיוס של הקצונה מכאן ושל האליטות החברתיות האחרות מכאן. גם נהלי הפרישה מן השירות בקרב הסגל הבכיר תרמו לכך. הפרישה בגיל צעיר למדי, שיש לה אולי גם היבטים שליליים, מנעה התפתחות אוליגרכיה צבאית בעלת אתוס חברתי ופוליטי יחודי המטפחת מדיניות של

ריחוק והתנתקות מתרבותם של האזרחים. ריבוי מצבי מפגש בשדה העשייה וקונסנזוס אידיאולוגי בין הזרמים הרעיוניים המרכזיים בציבוריות הישראלית לבין הקצונה הבכירה, זהות במקורות הגיוס וגורמים אחרים מסבירים את התופעה החיובית שהגבולות בין שני המגזרים הם פתוחים מאוד. להוציא כמה קטעים חסומים הרי התנועה היא בדרך כלל דו-סטרית במיוחד הודות למערך המילואים הגדול. כללי המשחק המווסתים תנועה זו מקובלים פחות או יותר למרות התעוררותם מדי פעם של עימותים בעלי עצמה לא קטנה.

האם ניתן ללמוד מכך שלעולם חוסן? האם הדגם המקורי הזה של יחסי גומלין אינו רגיש ופגיע מדי, שכן הוא צמח תוך כדי אילתורים ואילוצים שונים ומשונים? תשובה אחראית לכך מחייבת עיון ושיקול דעת שיטתי יותר. אולם אם ניתן ללמוד מניסיונם של אחרים הרי אנו יודעים שהרבה תלוי ביכולתה ובכוחה של המערכת האזרחית לטפח את כל המרכיבים של הביטחון הלאומי. כלומר, לא רק את מרכיבי העצמה הצבאית אלא גם, כפי שניסח זאת אלוף ישראל טל, את "ערכיה ונכסיה האיתנים": אתוס, תרבות ומדע, טכנולוגיה ותעשייה, משטר חברתי ומדיני, ארגון וניהול וגם בעלי ברית, אבל מעל לכל את עצמת המוטיבציה שהיא פרי תחושת אחדות המטרה וההסכמה הכללית לגבי השאיפות הלאומיות".

בין שאר מרכיבי ההסכמה הכללית יש גם להגיע להגדרה מדויקת יותר, ועל כל פנים פחות מאולתרת, לגבי אופי הגבולות בין שתי המערכות. עם כל החיוב שבגבולות הפתוחים במרבית קטעי הגבול הרי ניתן לומר, וזאת בכל הזהירות, שתופעות מצטברות של חדרות וגיוחות עמוקות מדי של אזרחים ושל אנשי צבא זה לתחומם של זה עלולות, בסופו של דבר להביא לטשטוש מסוכן של הגבולות בין שתי המערכות ואבדן הבקרה על תנועות של שני הצדדים ובכך לחתור תחת עצם הקיום של המשטר הדמוקרטי הישראלי. ביקורת עצמית נוקבת ומתמדת, כמו בכל תחום פעילות ציבורית, תביא ברכה גם בתחום זה.

* אלוף ישראל טל, "יעל ביטחון לאומי", מערכות 286, פברואר 1983, עמ' 5.

* על הסכנות להתפתחות מיליטריזם בישראל, ראה דבריהם של אלעד פלד וישעיהו תדמור.